

Texten är hämtad från HT / Historisk tidskrift 1893

Börje Sandén KB 1993

Här kopierad från Pdf-fil med RTF-format (RichTextFormat) 2017-05-06

Urval från originaltexten och **kommenterad**

.....

OCR.läst med Omipage 14 Service Pack 1 2007-03-25 med flytande formatering
Korrekturrättat med Words rättstavningsprogram och genomläsning med manuell rättelse där
konverteringsfel upptäckts, särskilt siffrorna har kontrollerats. .Av erfarenhet vet jag risken
för att vissa konverteringsfel kan kvarstå. A /Å/Ä O/Ö

För formatering i Word utnyttjades med värdefull framgång Hämta format (Penseln)

Några kommentarer.

Enda kända översättningen av Legendariska sagan är Hawermans, här återgiven. Vid kontroll
med Göteborgs universitet fick jag upplysningen att det finns en modernare översättning till
tyska. Särskilt intressant är upplysningarna på vattenståndet ovanför och nedanför Stäket
1839. 1,2 m.

Se ett flertal kommenterande artiklar på UKF:s hemsida och Nyhetsbrev.

Filer: /nya/stock-ny.htm /nya/stock-ny2.h

Hvarest gräfdes sig Olaf Haraldsson ut ur Mälaren?

Gustaf Nerman
inte allt återges här

.....

*Huru Agnefit legat i förhållande till Stocksund, därom lämnar berättelsen ingen
uppgift: men det omnämnes på ett annat ställe i Heimskringla i sammanhang
med Agnes äfventyr, där stället uppgifves ligga å östra sidan af Tören väster
om Stocksund,' hvilket läge, för så vidt uppgiften om väderstrecken **icke tages
alldeles efter orden**, synes vara det, där Stockholms sluss*

*På samma sätt beskrifves Olaf Haraldsons färd från Soteskär till Mälaren
hafva skett öster ut, ehuru riktningen var först nordostlig och sedan västlig för
att kunna komma till Stockholm, som ligger i det allra närmaste rätt norr ut från
Sotaskär.*

Grundläggande felet är att man inte visste att havet fortsatte genom
Tälgesundet

Nerman inser inte att Tälgesundet var infarten och att man tog öster ut Vid
dävensö

Här passar Weibulls motiv in bra - Skarven förvandlas till Mälaren

*Mycket ord anförs där vatten skurit upp bredare passage i stil med Dödda fallet
Alternativet Södertälje för Agnes lägerplats*

Finns en uppgift om 150 mans besättning

Diskuteras mälares nivå i förhållande till runstenar och fornminnens höjd över havet.

*Här finns hela texten till historiska sagan hafva emellertid, enligt hvad längre fram skall visas, sedan dess ändrat åsikt, antagligen med anledning af ett uttryck i den då ännu icke utgifna legendariska sagan, som i öfversättning berättar tilldragelsen på följande sätt:
5)*

Enär, enligt Snorre, allt rinnande vatten i Svitjod faller i Mälaren, som, då det regnar och töar mycket, bildar en stark fors vid utloppet, och alldenstund Norrström afbördar Mälarens öfverflödiga vatten, så bör kunna antagas, att Stocksund och Norrström äro ett och samma vattendrag

Kap. 15. Efter alla dessa anfall, som nu äro förtalda om Olaf, höll han med sitt följe in från Karlsåarna (Karlsår), till dess han kom öster ut till Svithiod, och hade då många skepp och for, tills han kom med folket till ett vattendrag, som heter Skarfven (Skarfr). Detta ligger inne i Svithiod och är ett öfvermåttan stort vatten — en smal fjärd utåt, men kretsformigt inåt landet — och ligga bebyggda trakter på alla sidor invid vattnet. Där låg Olaf med sitt följe under sommaren och gjorde härnadståg därifrån mot Svearne och drap en stor mängd människor för dem och ödde de härad, som

5 Öfversättningen är verkställd af amanuensen dok tor E. Ilawerman

.....
I de af E. Palmköld under åren 1698—1718 gjorda samlingar finnes om namnen på dessa utlopp antecknad följande:

1) Styffe, Skandinavien under unionstiden, sid. 294.
2) För att föreviga minnet af den gamla bro restes midt för densamma på slottsholmen en stor minnessten, på hvilken kan läsas följande skrift i förgyllda bronsbokstäfver: »För bekvämligare öfverfart byggdes denna bro 1804 af Grcfve Samuel af Ugglas., Af en äldre i stenen inhuggen skrift, som, ehuru fylld med stenkitt, dock kan läsas, erfar man emellertid, att stenen förut varit rest i Stockholm vid Norrbro.» Stäket berättas hafva detta namnet af den under stora bron, där farten är till Upsala, löpande strömmen, som kallas Stäket, och den nedanför stora backen på andra sidan löpande strömmen, som kallas Lilla Stäket.» Enär, enligt hvad ofvan anförts, någon bro icke ledde på Palmkölds tid öfver själfva farleden, så kan han med sin stora bro icke afse någon annan än en då befintlig, som ledde öfver därvarande västra gren till slottsholmen och som blifvit byggd efter 1690, ty på en då upprättad karta finnes den icke upptagen.

1) Den af Palmköld omnämnda stora backen är den nuvarande Dalkarlsbacken, som då kallades Stäkesbacken.
2) Huru utloppet vid Lilla Stäket ursprungligen varit beskaffadt, därom lämnar ofvannämnda karta, som är den äldsta kända, ingen annan upplysning än hvad angår längden och bredden, hvilken senare är helt obetydlig. Antagligt är, att vatten har endast vid höga

vattenstånd därstädes kunnat framrinna och att detsamma åtminstone en gång upprensats för beredande af vattens aflopp från Skarfven, där än i dag vattenståndet kan stiga 1,2 meter öfver det nedan Almarstäk, framgår af en af O. Modig i augusti 1839 verkställd undersökning därstädes. 3)

Af denna synes, att vid vattenståndet 4,0 meter i Mälaren var näsets bredd 136 meter och den naturliga markens högsta höjd 2,5 meter öfver nämnda vattenstånd. Vidare fanns därstädes en murad graf, som var 3,0 meter bred och 1,8 meter djup, hvars botten således låg 2,5—1,8 = 0,7 m. öfver ofvannämnda vattenstånd och följaktligen 4,7 m. öfver tröskeln i Stockholms sluss.

Det är på detta ställe, som Olaf Haraldsson förmodas hafva grävt sig ut, då han icke kommit fram vid Almarstäk; men belägenheten, mellan höga bergåsar i en smal och djup dalgång, motsvarar alldeles icke den legendariska sagans beskrifning därå. Det ligger i öppen dag att en graf, hvars bredd endast varit 3,0 m., omöjligen kunnat begagnas af Olaf Haraldssons antagligen åtminstone 5,0 m. breda fartyg, och hvad som får antagas vara alldeles säkert är att han icke skulle hafva gifvit sig tid att stensätta densamma.

Sedan många år tillbaka finnes icke ett spår af denna graf, som till stor del fylldes dels 1854, då Dalkarsbacken omlades, dels ock då Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg byggdes. Den af Munch och Unger lämnade uppgiften, att vid Ryssgrafven ännu skulle finnas ett »smalt och grundt sund», öfverensstämmer således alldeles icke med verkliga förhållandet.'

En annan mycket viktig omständighet, som talar emot att en utgräfning därstädes kunnat verkställas på en rimlig tid, är den att jorden består icke af rullstens- utan krosstensgrus, eller s. k. pinmo, 2 som, redan hvad själfva namnet angifver, är en den mest svårarbetade jordart man kan råka ut för, och själfklart är, att strandbackarna då icke kunnat, enligt Snorres berättelse, rasa. För att Olaf Haraldsson skulle där kunnat komma ut och näset remna, har det omnämnda underverket, att, sedan han fallit på knä., sett i händerna och antagligen bedt en bön, eftersom han ansågs vara ett helgon, verkligen varit af behovet påkalladt.

Om läget för tilldragelsen yttra sig Munch och Unger vidare i sitt företal följande:

3

”Läget är i den legendariska sagan så mycket närmare bestämdt, som det uttryckligen framhålles att nämnda mynning varit »stikadr» d.v. s. spärrad med pålar, på sätt brukligt var i land vid Östersjön »att stika fyrir ufridr». Ty ett sådant ställe kallas just ”stik” (se Snorre, Harald Hårf. saga kap. 17) uttaladt ”stek”, hvaraf man således finner anledning till namnet på den vid sundet anlagda borgen;» hvarjämte i en not tillägges: »namnet skrifves riktigt Stäket och härledes vanligen af att **staka sig fram**.»

Enligt hvad vi ofvan anført är läget alldeles icke bestämdt i den legendariska sagan, ty denna innehåller därom ingenting annat, än att utloppet varit stängdt af pålar, samt att stället, där näset remnade, varit en låg strand och en lång landtunga, hvilken beskrifning mera öfverensstämmer med belägenheten i Stockholm än den i närheten af Almarstäk.

Till stöd för att sundets namn varit Stik, uttaladt Stek, samt att Stäk skulle vara oriktigt har åberopats en tilldragelse i Harald Hårfagers saga af följande lydelse: »um varit er isa leysti, stikada Gautar Gautelfi, at Haraldr Konungs skyldi eigi mega leggja skipum sinum upp i landit. Haraldr Konungr helt skipum sinum upp i elfina ok lagdist vid stikin», eller i sv

ensk öfversättning: »om våren då isarna lossnade satte Götarne pålar tvärt öfver Göta elf. Harald styrde upp i älfven och lade sig vid pålarna.»'

Af meningen framgår tydligt, att »stikin», som är den bestämda pluralisformen af stik = påle, alldeles icke är ett nomen proprium utan appellativum. Unger har äfven uppfattat det såsom sådant, ty eljest hade han väl skrivit namnet, likasom alla andra i Heimskringla förekommande nomina propria, med stort S. Det förekommer icke heller i den förteckning af ortnam n, som finnes i hans upplaga af Heimskringla.²⁾

Hvad ordet stik för öfrigt beträffar, så förekommer det i sammansättningen Harustik eller det nuvarande Baggensstäk i den omkring 1270 författade konung Valdemars s. k. jordebok, och där i en beskrifning af sjövägen från Utlängan (Utlengi) vid Karlskrona till Reval i Estland; men skriften är på latin, och på den tiden var det icke så noga, med rättstafningen, allra minst då ett svenskt namn skulle latineras.³⁾ I Rimkrönikan skrives detta namn Harstekit⁴⁾ och så skrefs det äfven 1499,⁵⁾ »Stik» såsom ortnamn förekommer, så vidt vi hafva funnit, ingenstädes. Stäk eller stäke är enligt Ihre⁶⁾ åter ett gammalt svenskt ord, som betecknar ett trängt eller grundt sund, där man behöfver staka sig fram.

För att nu återkomma till Almarstäk, så har det enligt Styffe fått sitt namn af byn Almarna, som omtalas redan 1347.

»Almarstiek» omnämnes första gången 1388 och har sedan dess alltjämt bibehållit samma namn.

Den af Munch och Unger uttalade åsikten, att den därstädes fordom belägna borgen fått sitt namn af stik, stek eller stäk, är således icke riktig, ty motsatsen, eller att sundet fått sitt namn af Almarna, har i stället ägt rum.

Munch och Unger yttra vidare i sitt företal, att Snorre, för att kunna framställa saken på ett rimligt sätt, »har just kommit till att framställa en orimlighet, i det han möjligen förledd af likheten mellan 'Stoksund' och 'Stiksund' har förlagt tilldragelsen till den trakt, där Stockholm sedan anlades, oaktadt han själf säger att Olaf låg vid Sigtuna och således i Skarfven.

Snorre har icke, på sätt uppgifvits, förblandat »Stiksund» med Stoksund», och detta så mycket mindre som det förra namnet alldeles icke förekommer i någondera af sagorna och det senare endast i den historiska. Vidkommande åter den förmenta orimligheten. sa har Snorre, dels af de n legendariska sagans beskrifning af stället för tilldragelsen, dels ock af hvad han antagligen själf vetat om belägenheten vid det nuvarande Stockholm, mycket väl kunnat inse det en utgräfning därstädes alldeles icke kunde innebära någon orimlighet. Att för öfrigt begagna uttrycket Stäksund är en pleonasm. lika oegentligt som att exempelvis skriva Umeåälf.

Namnet Stocksund, på isländska Stokksund, är med stor sannolikhet sammansatt af de fornnordiska orden »stokker» och »sund eller ett sådant sund, där stockar äro antingen nedslagna i eller flytande på vattnet för att bereda hinder för fartyg, hvilka där ämna sig fram.'

Den legendariska sagan beskriver det vatten, som där kallas Skarfven, med följande ord: »pat ligger innan veð Sviðþiod oc er avar mikit vattnet, fiordr mior ut, en kringlut i landet oc liggia haeroð alla viga at vattnen»,² hvilket är öfversatt med: »detta ligger inne i Svitjod och är ett öfvermåttan stort vatten, en 'mal fjord (sund) utåt, men kretsformigt inåt landet, och liggja bebyggda trakter på alla sidor invid vattnet.»

Hvar och en, som känner Mälaren och dess utlopp, bör utan tvifvel finna att denna beskrifning äger långt större tillämpning på denna sjö i sin helhet, än på den del däraf som kallas Skarfven. Det vill häraf synas som om den legendariska sagans författare äfven menat Mälaren, och detta, så mycket mera, som hans beskrifning på utloppet vid Agnefit öfverensstämmer med dess forna beskaffenhet.

Misstaget att gifva namnet af en del åt det hela har rättats af Snorre, hvilket Hildebrand äfven framhållit, då han i afseende på Olafs härfärd i Mälaren yttrar: »just i denna episod uppträder författaren (Snorre) själfständigt i strid med den legendariska sagan.»

Icke heller den historiska sagan gifver giltigt stöd för antagandet, att instängningen ägt rum nedan Skarfven. Sagan berättar väl i förbigående, att Olaf Haraldsson under färden i Mälaren äfven besökt Sigtuna, samt längre fram att, ”där han var”, han skulle få afbida kölden; men att detta »där, icke afser Ryssgrafven utan Stocksund framgår tydligen af uttrycket ”at hann hafdi järnum komit furir Stokksund ok satt lid furir. En Sviakonungr det ladi at Olof konungr þar bida fröa.”

Hvad angår den af Munch och Unger uttryckta förmodan, att namnet Ryssgrafven skulle påminna om någon viking från Ryssland, så kan en sådan åsikt väl icke vara den rätta, enär detta namn var på den tiden knappast känt, ens i det nuvarande Ryssland, och ännu mindre här.'

Men oberoende af detta var namnet Ryssgrafven alldeles icke känt af Palmköld, ej heller omnämnes det i en af Berg 1750 författad Dissertatio historica de Almar Stäk, i hvilken senare stället kallas Lilla Stäket eller Bakstäket. Han uppgifver väl att det understundom äfven kallas Ryss Stäket men alldeles icke, att detta namn skulle halva något gemensamt med Ryssland. Ryss är ett ord, som ofta förekommer i namn på ställen, som ligga vid sjöar och vattendrag. Det härledes med stor sannolikhet af ett fiskredskap kalladt ryssja, och i den ofvan återopade disputationen omnämnes såväl Rysseviken som Rysseudden. Namnet Ryssgrafven förekommer icke heller på landtmäterikartorna förrän 1802, samt då endast på ett därvarande torp

Det kan emellertid också vara möjligt, att den ofvannämnda grafven med sina murar utförts af ryska krigsfångar i början af 1700-talet och af dem fått sitt namn, likasom den närbelägna Dalkarlsbacken af där arbetande dalkarlar.

1)

För så vidt man icke vill förklara, att Snorre gripit hela berättelsen om tilldragelsen ur luften, så bör af det ofvan anförda framgå, att den icke kunnat äga rum i Ryssgrafven utan i Stockholm, där slussen nu är belägen, på den plats, som fordom kallades Agnefit.

Osannolikt är det icke, att utloppet vid Lilla Stäket har under den oroliga unionstiden begagnats af de katolska ärkebiskoparne, hvilka voro unionistiskt sinnade, att från Stäkesön och således från närheten af Almarstiik utestänga det motsatta partiets anhängare från såväl den mellan Stockholm och Västerås ledande landsvägen som äfven den mellan Stockholm och Upsala ledande sjövägen. I förra fallet hjälpte man sig med att be gagna sjövägen mellan Kungsängen och Görviiln; men fann innehafvaren af Almarstäk för godt att stänga därvarande sjöväg, kunde ingen därstädes komma fram.

Detta fick Kristian I erfara, då han i september 1471 skulle återvända från Upsala till

Stockholm, men kommen till Almarstäk vägrades genomfart af ärkebiskopen Jakob Ulfson, som för tillfället icke var unionistiskt sinnad. Konungen erbjöd sig då att gå i land med sitt folk vid färjan samt att åter gå ombord nedan Almarstäk: men icke heller detta hjälpte, hvarför han måste landvägen begifra sig till Stockholm. (H. Reuterdahl, Sv. Kyrk. hist. III. 2, sid. 544. där flera bref från Jakob Ulfsson finnas återgifna; S t y f f e . Bidr. till Skand. hist. IV. sid. XXI.

I registret öfver ortnamn, som förekommer i Ungers upp]. af Heimskringla. uppgifves: Agnefit = edet söder om Stocksund, hvarest Stockholm nu ligger: Konungssund = Söderström i Stockholm och Stocksund = Norrström i Stockholm.

Dipl. Svec. N:o 4136. Enligt S t y f f e , Skandinavien under unionstiden sid. 294, är Almarna Stack» egentligen sundet vid byn Almarna

^*****

Senare tillägg från sid 267 – varedfulla nivåer för Mälaren

sid 267

För att därvid icke behöfva taga i betraktande det ovanligt höga och mycket omtalade vattenståndet 6,629 m., som inträffade 1780, torde det vara tillfyllest att rådfråga dem för 1774—79, då medelvattenståndet i Mälaren var 4,931 m.: det lägsta. 4,453 m. och det högsta 5,719 m., allt räknadt från nollpunkten å vattenskalen vid Stockholms sluss .2)

Om man nu antager, och detta på goda skäl, att Mälarens vattenstånd 1770 varit ungefär lika med medelvattenståndet 1774—79 eller 4,931 m så har grafvens bottenhöjd varit i rundt tal 9,0 m., hvadan vattenståndet behöft vara omkring 10,5 m. för att fartyg skulle därstädes kunnat flyta fram.

För att finna. hurdana de högsta vattenstånden i Mälaren verkligen hafva varit för omkring 900 år sedan, måste man undersöka, huru högt samtidigt tillkomna fornminnen kring Mälaren ligga.

1) Öfversikt af Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar 1853. N:o
2 Nämnda nollpunkt ligger 15.642 m. under den på Riddarholmen belägna af Generalstaben utsatta normalhöjdpunkt, till hvilken de pågående precisionsafvägningarna hänföras. Enligt Erdman (Sveriges geol. undersökn. Bl. Stockholm sid.25) ligger efter 36 års iakttagelser 1848—61) Mälarens medelvattenhöjd = 4,435 m. De senast kända högsta vattenstånden inträffade 1860, 1866, 1867, 1868 och 1877, af hvilka det högsta, 5,45 m.. inträffade 1860, och af de öfriga hafva alla varit högre än 5,0 ni., men inget högre än 5,28 ni., som inträffade 1867. Alla senare åren hafva vattenstånden varit lägre än 5,0 m. Enligt Erdman (Bladet Stockholm sid. 25) är Saltsjöns medelvattenstånd 4,120 m., men enligt Generalstaben för närvarande 3,907 ni. Saltsjöns lägsta vattenstånd är 3,414 In. och det högsta, som inträffade 1818, har uppgått till 5,938 in.